

Szűcs Zoltán Gábor

MAGYAR PROTOKONZERVATÍVOK*

Kiindulópontunk egy 1795-ben megjelent, a francia forradalom ellen írt politikai röpirat lesz, amelyet az Sz. P. S. monogram mögé rejtőző fordító német eredetiből ültetett át magyarra, azzal a kimondott céllal, hogy a köznépet felvilágosítsa a franciaországi események valódi természetét illetően, és ha nem is egy Burke vagy Rehberg műveinek színvonalán kifejtve, mégis magyarul is hozzáférhetővé tegye gondolataikat.¹

Hogy ilyen forradalomellenes röpiratok tucatszám keletkeztek az 1790-es évek közepétől, az régóta jól ismert tény a hazai történeti irodalomban,² de mindezidáig viszonylag csekély figyelmet szenteltek neki. E jelenség magyarázatát abban lelhetjük fel, hogy a szakirodalom általában a jozefinizmust és az 1790-es évek nemesi reformmozgalmait a reformkortól elválasztó évtizedeket a reakció, a „cenzúrázott Magyarország” vagy az önmagát túlélő rendi politika lassú hanyatlásának koraként fogta fel.³ S valóban, az ezzel kapcsolatos tényeket (a jakobinusper, bebörtönzéseket, kivégzéseket, a félbetört karriereket, a rendőrállam kiépülését, I. Ferenc irtózását bármilyen változástól, Metternich tevékenységét) nehéz volna letagadni. Más tények azonban eddig is elbizonytalanítóak voltak. Egyrészt, 1812-ig a magyar alkotmányos intézmények zavartalanul működtek tovább, s az azt követő 13 éves országgyűlési szünet sem kivételes a rendi alkotmány korának történetében. Mint ahogy az is feltűnő, hogy a sokat emlegetett rejtett francia szimpátiák ellenére a magyar politikai közösség milyen demonstratív egységességgel állt 1795 után az uralkodó oldalára a francia háborúban. Másrészt, hiába születtek magyarázatok a politikai nemzet e látványos lojalitására: a forradalmi terrortól való visszarettenéstől a háborús konjunktúrán át a jakobinusper megfélemlítő hatásáig, mindezidáig mintha nem nagyon vonták volna le a történészek a kínálókövetkeztetést,⁴ hogy akár komolyan is vehetnék azokat az érveket és megfontolásokat, amelyek alapján a korabeli magyar *body*

* E tanulmány – embrionális – változata elhangzott előadásként a PPKE és az ELTE BTK által szervezett, 2008. november 7–8-én tartott *Edmund Burke esztétikája és az európai felvilágosodás konferencia Burke életműve és politikai filozófiájának hatása* című szekciójában.

¹ Itt és a továbbiakban a *fordítók neve alatt fogok hivatkozni a tárgyalta szövegekre*, és ennek megvan a maga oka: bizonyos értelemben őket tekintem a szerzőknek. Az említett szöveg így: SZ. P. S.: *A franciaországi revolúciónak, vagy Zenebonás támadásnak okai röviden előadva német nyelvből fordítottat Sz. P. S. által*, kiadó nélkül, helymegjelölés nélkül, 1795. (Az röpiratból vett idézetek oldalszámaira a főszövegben, zárójelben hivatkozom.)

² Lásd ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Franklin, Budapest, 1924, 199 (újabb kiadása: Lucidus, Budapest, 2001).

³ Lásd például BALLAGI Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Franklin, Budapest, 1888; H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*, Akadémiai, Budapest, 1967; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai, Budapest, 1980; POÓR János: *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815*, Gondolat, Budapest, 1988.

⁴ A magyar szakirodalomban úgy tűnik, Kecskeméti Károly és Vermes Gábor kísérletei a legigéretesebbek ilyen szempontból, de megemlíthetjük R. J. W. Evans rendkívül inspiráló munkáit is: KECSKEMÉTI Károly:

politic minden fenntartásával, kritikájával és elégedetlenségével együtt is hajlandó volt együtt élni a fennálló alkotmányos politikai status quóval.⁵

De hogyan lehet „komolyan venni” azt, ahogyan ők látták és értelmezték saját világukat? Úgy vélem, elsősorban úgy, hogy elfogadjuk gondolkodásuk politikai eszmétörténeti⁶ relevanciáját vagyis, hajlandóak vagyunk elolvasni, amit írtak, és megpróbáljuk rekonstruálni az ő nézőpontjukat: azt a módot, ahogyan ők saját politikai cselekvéseiket igazolhatóaknak gondolták.

Itt van például a kiindulópontul választott szöveg, Sz. P. S. munkája, amelyből kiderül, hogy a fordító ismerte és tisztelte Burke-öt és annak a korban híres hannoveri követőjét, August Rehberget. Hogy a felvilágosodást nem tartotta per definitionem bűnösnek (mint oly sokan a korszakban) a forradalom szörnyűségeiért; fontosnak tartotta, hogy a köznép értesüljön arról, ami Franciaországban történik, és hogy megértse, mi miért történik. Érvei között aztán olyasmik szerepeltek, mint hogy a törvény uralma teszi a szabadságot, nem a formális jogegyenlőség. Hogy az egyenlőségnek számos egyéb értelme létezik, nemcsak az egyformaság (például az Isten előtti egyenlőség, a boldogságkeresés egyenlősége, az, hogy a törvény mindenkire vonatkozzon, még ha nem is egyformán). Hogy a francia forradalom okait a túlzásba vitt luxusban és a filozófusok összeesküvésében kereshetjük stb.

Figyelemreméltó (még ha természetesen nem is túl eredeti) álláspontnak tűnik ez, amelyből kiindulva ráadásul két fontos tézist is megfogalmazhatunk a 18–19. század fordulójának hazai politikai gondolkodásával kapcsolatban. 1) A korszakban a *felvilágosodást* nem szabad túlságosan leegyszerűsítő módon elképzelnünk, mint ami kizárólag a fennálló viszonyok (abszolutista, reformista vagy demokrata irányú) aláásásával lenne egyenlő. 2) A korabeli *status quo* (és ezen nem merev változatlanyságot értek csak, hanem egyfajta affirmatív viszonyt a korabeli politikai és társadalmi intézményekhez) nem volt teljesen fegyvertelen intellektuális szempontból a kihívásokkal szemben.

Mindezeket összegezve azt állítom, hogy a 18. század végének és a 19. század első harmadának magyar politikai gondolkodását leginkább egyfajta *protokonzervatív diskurzus* jellemezte, amelyet elsősorban azért nevezhetünk így, mert számos olyan kérdés foglalkoztatta a korabeli politikai szereplőket, melyeket ma a különféle tipológiák általában a konzervativizmushoz sorolnak, mégha – tehetjük hozzá – ez a fajta gondolkodásmód nem is feltétlenül volt közvetlen elődje a későbbi konzervatív pártszerveződéseknek. Ahelyett, hogy konzervatív

Magyar liberalizmus, 1790–1848, Argumentum, Budapest, 2008; VERMES Gábor: *A tradicionalizmus és a felvilágosodás keveredése a tizenkilencedik század második felében Magyarországon*, Sic Itur Ad Astra 2006/3–4., 87–112; Robert J. W. EVANS: *Austria, Hungary, and the Habsburgs: essays on Central Europe, c. 1683–1867*, Oxford UP, Oxford, 2006.

⁵ Szerzőtársammal nemrég tettem egy kísérletet, hogy egy ilyen kutatás elméleti, módszertani kereteit felvázoljam: KOVÁCS Ákos András – SZÜCS Zoltán Gábor: *Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát?*, Korall 2009/4., 147–174. Vaterna Gábor irodalomtörténész a közelmúltban több tanulmányt is publikált Dessewffy József munkásságával kapcsolatban, amelyeket mindenkinek ajánlok figyelmébe.

⁶ Van egy nagyon érdekes, de itt most mellőzendő vita a politikai gondolkodástörténet, a politikai eszmétörténet és a politikai diskurzustörténet mint egymástól eltérő módszertani és elméleti előfeltevésekre épülő megközelítésmódok között. Itt csak jelzem, hogy amit csinállok, az szemléletileg a John G. A. Pocock nyomán politikai diskurzustörténetnek nevezett kutatási programhoz kötődik.

családfát kutatnánk, érdemes inkább úgy felfogni a protokonzervatív diskurzust, mint az 1790-es évektől nagyjából az 1830-as évekig tartó korszak embereinek sajátos percepcióját az őket körülvevő világról, amely persze maga is ezer szállal kötődik a megelőző és a következő korszakok intellektuális fejleményeihez.

Egy ilyen állítás bizonyítására egyetlen tanulmány keretei között naivitás volna vállalkozni, én erre itt és most kísérletet sem teszek, csupán e komplex probléma egyetlen kiragadott részletére fogok összpontosítani, a *felvilágosodás magyar protokonzervatív értelmezésére*, mégpedig négy munka alapján, amelyek bizonyos laza filológiai összefüggések mellett egyfajta családi hasonlóság alapján kapcsolhatók össze. Magyarán, hasonló dolgokról beszélnek, mégha nem is mindegyik ugyanarról, ugyanúgy, s nem is mind ugyanazt állítják. E témaválasztást Burke személye mellett elsősorban a kiindulópontul választott Sz. P. S.-szöveg jellege teszi indokolttá. S remélem, sikerül majd meggyőző érvekkel alátámasztanom, ha nem is a protokonzervativizmus jelentőségét a korszakban, de azt igen, hogy érdemes tovább is foglalkozni ezzel a témával.

Egy kis filológia

A filológia ingoványos terület. Erről bárki meggyőződhet, aki elolvassa Stephen Greenblatt zseniális, csupa feltételezésből, sejtetésből és valószínűségből szőtt Shakespeare-életrajzát.⁷ A kép, amit apró adatokból összerak, egyszerűen lenyűgöző, de – talán semmi sem igaz belőle. Nem is javaslom, hogy túl sokáig időzzünk filológiai kérdéseknél, legfeljebb annyit, hogy megismerkedhessünk azokkal, akiknek a szövegeiről a későbbiekben szó lesz.

A kiválasztott négy munka a titokzatos Sz. P. S. fordításán kívül a talán Bárány Péter által fordított és 1790-ben Bécsben megjelentetett *A' köznép megvilágosodásáról, ennek határaitól és hasznairól*, amelynek szerzője eredetileg Johann Ludwig Ewald, az ismert hesseni születésű német protestáns teológus.⁸ Aztán a Döme Károly 1792-es, ismeretlen német szerzőtől származó fordítása, a *Világ nagyjai! Veszedelem!*,⁹ ez a lángoló forradalomellenes vádbeszéd, amelynek fordítói előszavában Döme maga is heves vitába bonyolódik Ewald könyvével (nyilván a magyar fordítással) a felvilágosodásról. A negyedik szöveg pedig az orvos és újságíró Decsy Sámuel 1794-es évre kiadott *Magyar almanakjának*, azaz politikai zsebkönyvének fejtegetése az európai államformákról.¹⁰

Sz. P. S. Tolcsván, 1794. október 15-re keltezi munkáját, vagyis abban a zempléni mezővárosban készíti el a fordítást, amely a korszakban elég ismertnek számít szüretei-

⁷ Stephen GREENBLATT: *Géniusz földi pályán. Shakespeare módszere*, ford. G. István László, HVG Könyvek, Budapest, 2005.

⁸ BÁRÁNY Péter (ford.): *A' köznép' megvilágosodásáról, ennek határaitól és hasznairól*, írta német nyelven Ewald I. L., Hummel Dávid, Bétsben, 1790. (A szövegből vett idézetek oldalszámait a főszövegben, zárójelben tüntetem fel.)

⁹ DÖME Károly (ford.): *Világ nagyjai! Veszedelem*, kiadó nélkül, helymegjelölés nélkül, 1792. (Idézet esetén az oldalszámokra a főszövegben, zárójelben utalok.)

¹⁰ DECSY Sámuel: *Magyar almanak 1794-ik esztendőre, melyben az esztendőnek, hónapoknak, heteknek [...] járásán [...] kívül, minden európai [...] fejedelmeknek [...] a két magyar hazában [...] hivatalokat viselő hazafiaknak neveik fel vagnak irattatva*, Schrämbli, Bétsben, 1794. (Az innen vett idézetek oldalszámait a főszövegben, zárójelben hivatkozom.)

ről (az 1810-es években ide járnak majd a fiatal költőbarátok, Szemere Pál és Kölcsey), s az elkészült művet szemerei Szemere Albert táblabírónak ajánlja. De ki volt Sz. P. S.? Alighanem azonos azzal a Simeon P. Szathmárral, akiről a sárospataki kollégium matematikusa azt írja, hogy 1768-ban iratkozott be, s hogy „Peregrinus. Obiit Tolcsvae”.¹¹ Továbbá vélhetően azonos azzal a Paksi Szakmáry Simonnal, akiről 1795-ben egy tolcsvai földbirtokos levele kapcsán szerzünk tudomást Sándor Lipót főherceg nádor jegyzőkönyveiből.¹² E földbirtokos pedig nem más, mint Szemere Albert, aki a jakobinus összeesküvést követő hisztérikus, feljelentésekkel teli hangulatban azt írja a királyi jogügyi igazgatónak, hogy nem szeretne senkit sem megvádolni, de ha ráparancsolnak, kész megnevezni azokat a vallás nélküli, rossz elveket valló embereket, akikről tud. (Ne feledjük, Zemplén a legharciasabb ellenzéki megyék közé tartozik ekkoriban, erős protestáns öntudatú nemességgel, akik nagyrészt kompromittálódnak az 1790-es évek eleji porosz és angol titkos tárgyalásokban, s később a jakobinus ügyben.)

Még mielőtt nagyon rosszakat gondolnánk Szemeréről (aki egyébként Kazinczynak iskolatársa és sokáig jó barátja), nem árt felidézni, hogy 1796-ban, a jakobinuspereket követő legbaljósabb színezetű ügy, a hírhedt Szentiványi-féle zempléni vizsgálat egyik közvetlen előzménye (bár nem döntő oka), hogy Szemere Albertet feljelentik.¹³ Hogy miért? Mert a közvélemény által alkotmányellenesnek tartott országgyűlés nélküli adókivetés kapcsán Tolcsván (!) azt mondta a hírek szerint, hogy „infámis az is, aki kérte, infámis az is, aki kérette, infámis az is, aki megadja”. Csak hogy érezzük a korabeli tétet: a bécsi Államtanácsban előbb *crimen laesae maiestatis*nak, akár fővesztéssel járó bűnnek, fel ségárulásnak minősíti Szemere szavait a jakobinusperben tanúsított magatartása miatt hírhedté vált Izdenczy József, s csak József nádornak a Zemplénből érkező hírek hatására általános kivizsgálást levele után döntenek úgy, hogy a Szemere-ügyet beolvasztják az elrendelt átfogó vizsgálatba. Vagyis Szemerének elképesztő szerencséje van. Ugyanis a vizsgálatok során, amelynek keretében kihallgatnak egyébként egy bizonyos Paksi Szakmáry Simont is, végül jóformán ő az egyetlen a hatóságok látókörébe került személy, akire nem érkeznek újabb terhelő adatok a már ismert elszólását kivéve. S tegyük még hozzá, Szemere elkészít egy védekező iratot, amelyhez csatolja Sz. P. S. fordítását, mondván, hogy azt ő adatta ki, a köznép felvilágosítására, mert nem volt híve a forradalomnak, még reformátusként is mindig a vallási ortodoxia híve volt, sőt 1790-ben sem osztotta a radikálisok nézeteit a *filium successionis interruptum*ról, az örökösödés fonalának megszakadásáról. De – és most érdemes figyelni – az alkotmányellenes adókivetéssel nem ért egyet, s bár kész anyagi áldozatokat hozni a hazáért, ám csakis a törvényes úton.

Ő tehát a fordítás megrendelője, s minden valószínűség szerint Szathmári Paksi vagy Paksi Szakmáry Simon (a Szathmári és Szakmáry alakokat a korban meglehetősen rendszertelenül szokás használni) az elkészítője. S talán ugyanő az elkészítője annak az 1792-

¹¹ Idézi HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617–1777*, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1998.

¹² Lásd Sándor Lipót iratai. 1790–1795, s. a. r. Mályusz Elemér, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926, No. 318.

¹³ Lásd József nádor iratai, I., s. a. r. Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925, 78–79, 171–175.

ben Kassán, valószínűleg Kazinczy segítségével megjelent fordításnak, amelynek kitűzött célja a szabadkőművesség bemutatása a szélesebb nagyközönség számára, s amelynek fordítói előszavából kiderül az is, hogy a fordító maga nem szabadkőműves, csupán érdeklődik e mozgalom iránt.¹⁴ Ha így van, Sz. P. S. szerepet kívánt játszani a felvilágosodás bizonyos eszméinek népszerűsítésében. Persze ha a filológus téved, egy pikáns intertextuális összefüggéssel kevesebb lesz, de ez a lényegen mit sem változtatna.

Mindezt azért volt ugyanis érdemes bemutatni, mivel Szemere Albert és Sz. P. S. alakjai kifejezetten kontraintuitívek a történettudományos ismereteink alapján: egyszerre protestánsok, ellenzéki konstitucionalisták, királyhűek, felvilágosodáspártiak és forradalomellenesek. S ha megnézzük, a másik három figura is hasonlóan rendhagyónak tűnhet.

Bárány Péter egy miskolci születésű, katolikus vallású nemesember, aki előbb Széchenyi Ferenc gazdasági főtisztje, majd rövid hivatalnoki idő után a Bretzenheim hercegi család sárospataki birtokán dolgozott, később pedig Szepes Ignác erdélyi püspök javadalmának prefektusa lett.¹⁵ Bárány azzal vált híressé, hogy 1791-ben megnyert egy pályázatot egy pszichológiai értekezéssel, 1790-ben közreadott egy röpiratot, amelyben a „magyar anyák” beengedését kérte a diétára (nem követként, tegyük hozzá, hanem hogy a kartzaton helyet foglalhassanak). S ha hihetünk a korabeli bibliográfus Sándor István adatainak, ő fordította le Ewald roppant érdekes értekezését a felvilágosodásról. Igaz, azért teljesen bizonyosak nem lehetünk benne: maga Sándor úgy tudta, hogy egyesek egy bizonyos Nagy Mihálynak tulajdonítják a művet, és mivel Ewald szövege a protestáns világ dicshimnuszával van tele, s a korban több ismert Nagy Mihály nevű protestáns pap is írt és publikált műveket, talán lehet, hogy el kellene gondolkodnunk azon, hátha mégsem Bárány a fordító. Akárhogy is, Ewald mondanivalója, nem különben a magyar fordítás tetten érhető intenciója kifejezetten érdekesnek tűnik szempontunkból.

A harmadik szerző (fordító), Döme Károly egy főként Pozsonyban tevékenykedő katolikus pap volt, a 17. századi francia püspök, Bossuet és a Dömével lényegében kortárs osztrák Ágoston-rendi szerzetes, Freindaller katolikus vitairatainak és a 18. század ünnepeit drámaírója, Metastasio műveinek fordítója. Nem mellesleg a kor ismert költője, Kazinczy ismerőse és iskolai vezető, aki pályája végén majd a Tudós Társaság, vagyis az Akadémia tiszteletbeli tagja lesz, s akinek a *Világ nagyjai! veszedelem!* korántsem az egyetlen politikai tárgyú munkája. 1826-ban jelent meg például *Bonaparte Napoleon megbukása* című költeménye.¹⁶

A negyedik szerző, Decsy Sámuel szintén protestáns, aki arról volt nevezetes, hogy Sárospatakon tanulván ő volt az egyetlen diák, aki tudott németül (Kazinczy szerint csodagyereknek tartották). A tehetséges protestáns értelmiségiek hagyományos karrierútjának megfelelően tanult Németországban és Hollandiában is, orvosi végzettséget szer-

¹⁴ Vö. ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Akadémiai, Budapest, 1993, 342.

¹⁵ Lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I., Hornyánszky Könyvnyomda, Budapest, 1891 (reprint kiadásban: MKKE, Veszprém, 1981; CD-n: Arcanum, 2000; hálózati verzió: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>).

¹⁶ Lásd *Uo.*, II.

zett, de híressé azzal vált, hogy az 1780-as évek végétől számos izgalmas, politikai tárgyú munkát adott közre, majd a túlságosan izgágának bizonyuló Szacsvey Sándor leváltása után a bécsi Magyar Kurír szerkesztője lett s az is maradt 27 éven át, éppen a „cenzúrázott Magyarország” korának kellős közepén.¹⁷

Csak hogy érzékeltsük Decsy érdeklődését és munkabírását: 1788–89-ben, a török háború apropóján közreadott egy káprázatos, háromkötetes országleírást, az *Osmanografiát*, amely nemcsak az ellenfél földrajzát, szokásait, politikai berendezkedését foglalta össze, de a magyar–török konfliktusok történetét is. 1790-ben, amikor a nyelvkérdés szóba kerül, közreadta legismertebb művét, a *Pannoniai fénikszet*. 1792-ben, nem sokkal a korona mindenkit izgató hazahozatalának eseménye után egy négyszáz oldalas, szintén monumentális művet írt a Szent Koronáról, amely éles kritikák kereszttüzébe került Weszprémy István hasonló témájú munkája mellett a történész Katona István és mások részéről, majd 1794-ben elindított egy végül csak három kötetet megérő statisztikai zsebkönyvsorozatot, a *Magyar almanakot*. Hogy egyéb műveiről, például a holland alkotmányról szóló értekezéséről már ne is emlékezzünk meg részletesebben. E munkák mindegyike zavarbaejtően informatív és érdekes olvasmány. S ne feledjük, ez a kiváló sajtótörténész Kókay György által a Szacsvey-ügyben játszott szerepe miatt egyértelműen kormánypártinak, konzervatívnak tartott Decsy¹⁸ szintén nem egykönnyen illeszthető be semmilyen historiográfiai skatulyába: protestáns, orvos, újságíró, világlátott, művelt, a felvilágosodás iránt érdeklődő ember, aki kormánypárti, „konzervatív”.

Így néznek ki tehát azok az emberek, akik az 1790-es évek elején–közepén szükségét érezték, hogy a francia forradalom fenyegetően növekvő árnyékában kifejtsék véleményüket politikáról, államról, törvényről, tekintélyről, társadalomról, szabadságról, istenről, s az ember helyéről a világban. Aligha lehetne őket műveletlenséggel, beszűkültséggel, a világ iránti közömbösséggel vádolni. Érdeklődtek aziránt, ami körülöttük történt, erre Decsynél és (a talán a szabadkőművességről is, de legalábbis a forradalomról biztosan író) Sz. P. S.-nél jobb példa aligha kell. Nem véletlenül fordítottak olyan lelkesen mindenféle szövegeket. Mert ne feledjük, a fordítás ebben a korban nem (sem) pusztán másolás, hanem interpretáció és állásfoglalás. Ewaldot vagy forradalomellenes röpiratokat fordítani politikai program.

Protokonzervatív felvilágosodás?

1.

Kezdjük az elemzést *A' frantzia országai revolúciónak, vagy zenebonás-támadásnak okai rövideden előadva* című szöveggel, amelynek fordítója úgy vélte, hogy röpirata „azokon a' Gondolaton épült-fel, mellyeket ama fényes hirű Anglus Státista Burke Úr, a' maga betses

¹⁷ Uo.

¹⁸ *A magyar sajtó története*, I., szerk. Kókay György, Akadémiai, Budapest, 1979, 152–155.

Munkájában a' Frantzia Revolutioról, közlött el Világgal, és a' mellyeket az, olly megelégedéssel olvas".

A kép azonban ennél egy fokkal összetettebb. Nem is csak azért, mert érdemes különválasztani egyfelől a szerző állítása szerint németből fordított röpirat gondolatmenetét, amely expliciten nem hivatkozik Burke-re, de gondolatmenete kétségkívül felidéz számos, a *Töprengések a francia forradalomról*¹⁹ szövegéből is ismerős tézist, valamint másfelől a Burke-öt és Rehberget emlegető fordítói szövegrészeket.

Utóbbinak ugyanis megvan a saját narratívája a forradalom eredetére, amennyiben a francia forradalmat olyan *épidémica hideglelésnek* nevezi, amelynek okaként szerinte a *subtilis politica*, vagyis az erkölcstelen machiavellizmus jelölhető meg. Egyúttal pedig a forradalmi járvány terjedését regisztrálja az 1780-as évek civilizált világán belül Amerikától Belgiumon át egészen Franciaországig. Ezzel szemben a röpirat szövege nemigen foglalkozik a Franciaországon kívüli világgal, legfeljebb annyiban, amennyiben megemlíti a francia forradalom exportját és az ellenforradalmi törekvéseket („Az egész Európa fegyverbe ki-állott, hogy magát óltalmazza egy Nemzet ellen, melly először a' maga Földében, mindent fenekkel fel-forgatott, 's most minden erejével más Tartományoknak Constitutionális Alkotmányába belé-kapott, hogy azt a' sarkából kivesse, öszve rázza, és annak omlása alatt, azoknak nyugodalmát, jó állapotját, és bődoltságát szint úgy el-temesse valamint a' maga Földén ezt már véghez vitte" [11]), s figyelmeztet arra, hogy nehogy bekövetkezzen otthon is, ami a franciáknál megtörtént („Hogy azért a legmegfoghatóbb okokkal meg-mutassam, minémű rossz szándékkal legyenek azok, kik más Nemzetekben-is sokakat hasonló lépésekre, és rendetlenségekre unszolnak" [13]).

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy bár számos, Burke-től is ismerős tézis megfogalmazódik a röpiratban, több ponton alapvetően eltér a francia forradalomról adott magyarázatuk.

Hasonló például az, hogy a filozófusok és írók aláásták a hagyományos erkölcsöt és vallást, a társadalom alapjait („A' sokak közzül tsak egy Írót nevezek-meg, a' ki mind ezen iszonyító tselekedetekre, több mint fél Séculumtúl fogva, előre készítette a' maga Olvasóit Frantzia Országban. Voltért ezt a' Frantzia Világ kebelének szerelmesét és Bálványát" [43]). De az is hasonló, hogy a röpirat szerint a nemzetgyűlés tagjai saját érdekeik szolgálatába állították a francia forradalmat, s a magasztos elvek csupán ezeknek az alantas haszonszerzési céloknak az elleplezésére, a nép megtévesztésére szolgáltak („Ezen el-fajúlt, és maga tetszésére eresztett Gyermekei-Szabadságot engedték a' Nemzeti Gyűlésben lévő Kép-viselők a' Frantzia Községnek játék gyanánt, hogy azzal foglalatoskodván el-fordítsa tekintetét a' Párisi Conventiótúl; és ki-nyílt szemekkel ne-lássa, minémű bé-fojtott dü-hösséggel dolgoznak ottan, a' mázsás nehézségű vas lántzokon, mellyekkel el-végezték magokban, hogy azon szabad Népnek nyakát és kezeit meg-terheljék" [14]).

Eltér viszont Burke-től a forradalom elutasításának indoka, mert míg Burke-nél a történetileg kialakult alkotmányok legitimitásán és a civilizáció folyamatán van a hang-

¹⁹ Edmund BURKE: *Reflections on the Revolution in France*, London, 1790; magyarul: *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 1990.

súly, a röpirat a korlátlan „gyermeki-szabadság” és a „természet ellen való” egyenlőség fogalmával egyfelől a végsősoron az istenhiten alapuló erkölcs és a polgári szabadság előfeltételét jelentő törvények eszméjét, másfelől a természetben is megfigyelhető, a különbözőségben is megmutatkozó, az Isten előtti és a boldogságkeresésben megragadható egyenlőség gondolatát állítja szembe. Így azt olvashatjuk a röpiratban a szabadságról, hogy „Tsak az a’ Polgár szabad, a’ kinek a’ maga tselekedeteiben, kereskedésében, házának fenntartásában, a’ maga mulatságaiban semmi más sinór mértéke nintsen hanem a’ bölts, és a’ Tartománynak ’s annak Lakosainak tulajdonságain fundáltatott Törvény” (21). Az egyenlőség kapcsán pedig hosszasan készíti elő a szerző a maga egyenlőségfogalmát, kezdve a természet eredendő sokféleségével, amely a mindenre egyformán érvényes természettörvényekből fakad („Még ez ideig a’ legnagyobb Természet Búvári, a’ dolgokban legjobban bélátó Útazók, mindenkor tsak a’ Természet különbözőségeit tseréléseit, változásait, más meg-más formáit, és ki-merithetetlen gazdagságait tsudáltatták velünk, mellyekkel ő, mindenkor azon egy Törvények szerint ugyan, de még-is le-irhatatlan változásokkal mutogatja a’ maga teremthető kezét az emberi szemnek”), s aztán folytatja a gyermekek és a felnőttek különbségeivel. Így jut el saját egyenlőségfogalmához: „Vagyon ugyan az Emberek között Egyenlőség, de ez vigasztalással tellyes, bódogító Egyenlőség [...] Minden ember fel-ékesített halhatatlan Lélekkel, az Értelemnek és Akaratnak tehetségeivel; minden embernek vagyon ereje és alkalmazatos volta, hogy ezen tehetségeket, életének minden lépéseivel, jobban jobban meg-nemesítse [...] Az Egyenlőségnek ezen Gyümöltsein kívül, mellyeket a’ Teremthető minden emberrel születésekor, mint maga kegyelmének el-idegenithetetlen ajándékait vele-adott; a’ jó rendelésű Státusnak minden Tagja, az Igaz és Társaságbeli Egyenlőségnek, meg-betsültetett Jussaival-is élhet.” (27–28) S még azt a kérdést is felteszi, hogy vajon nem teszi-e lehetségessé a társadalom még a parasztok számára is a társadalmi fel-emelkedést, amire azt a választ adja, hogy természetesen lehetségessé teszi, s a dolog ritkaságának „bizonyosan nem a’ Státus az oka, sem nem a’ Fejedelem, hanem maga az ember” (29).

Némi leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk összefoglalásként, hogy míg Burke könyve egy történeti folyamat részeként értelmezte a forradalmat, a röpirat egy természetjogi alapú társadalommagyarázat keretei közé illesztette az eseményeket. De további különbségeket jelez három olyan ok, amelyet a röpirat a forradalommal kapcsolatban előhoz. Így például az egyik a katolikus franciák félreismerhetetlenül *protestáns kritikája*,²⁰ amikor azt olvashatjuk a röpiratban, hogy „Ahol a’ Vallás tsak az ajakokon függ, tsak az Emlékezetben áll, nints ott semmi Vallás” (50), hiszen Burke a katolikus egyháznak kifejezetten pozitív szerepet szánt a francia civilizáció történetében (komolyan elmozdulva ezzel a felvilágosult filozófiai történetírás kánonjától). Hasonlóképpen eltér Burketől a „Pompa”, a „Luxus”, a „Módi lajtorjájának” kritikája (45–55), amelyeknek a röp-

²⁰ E protestáns karaktert erősíti meg talán a fordító biblikus nyelvhasználata is, így az „élet könyve” ószövetségi eredetű, de leginkább a páli levelekből ismerős fordulata. Mindenesetre az egyenlőség helyes értelmezéséről a röpiratban előadott, s fentebb már idézett érvek az újszövetségi talentum-példázat jól ismert protestáns közhelyeit idézik.

irat kulcsszerepet tulajdonít, oldalakon keresztül sorolva az ezzel kapcsolatos ellenérzéseit, ami egyáltalán nem jellemző a kereskedelem és a modor csiszolódásának civilizációs jelentőségét hangsúlyozó Burke-szövegre, amelyben még a középkori *chivalry* is dicséretet érdemel, amennyiben a modern kifinomult modor előképének tűnik. S végül a harmadik ilyen, a Burke-szövegben különösebb szerepet nem játszó probléma a francia nemzeti karakter kritikája, amelyről a röpirat azt mondja: „Valamint az Emberi Tesztekben, némelly Temperamentumok, inkább hajlandobbak ez vagy amaz Nyavalyára, ez vagy amaz Indúltrára: úgy a’ Frantziáknak belső és tulajdon Erköltsi Tzimjek, (Character) igen sokat segítetté azt, hogy a’ Frantzia rémitő láрма minél előbb ki-üssön.” (56) S a francia nemzeti jellemet a lepkék viselkedésével jellemzi.

Úgy mondhatjuk tehát, hogy a röpirat érvei a fordító explicit Burke-hivatkozása és a röpirat számos Burke-re emlékeztető érve ellenére is máshonnan származnak, másféle kontextusból, mint Burke saját koncepciója. Ne feledjük, eredetileg egy német röpiratról van szó, amelynek megcélzott közönsége a köznép, amelyet, félő, könnyen meg lehet tévesztetni a forradalommal kapcsolatban, s egészen konkrétan a német nép az, amelynek figyelmeztetésére szánja a gondolatmenetének utolsó jó néhány oldalát. (E program mindkét elemét átveszi a fordító, aki saját előszavában maga is hangsúlyozza a köznép felvilágosítására irányuló szándékot, s a röpirat utolsó oldalain végig *expressis verbis* a „Magyarokhoz” szól [57–60], az eredeti, meg nem nevezett szerző nevében.)

Nem kell tehát sokat töprengenünk azon, milyen okokra vezethető vissza az érvkészlet eltérése Burke-től, bár hasznos és érdekes feladat volna (különösen ha kezünkben lenne a német eredeti) összevetni a röpiratot a korabeli, számtalan forradalomellenes röpirattal, és szembenézni a német Burke-recepció hatásával az érvek átalakulására a *Töprengések*hez képest. Kontler László ezt a feladatot már lassan húsz éve jelezte a *Töprengések* magyar fordításának előszavában, kiemelve Göttingen szerepét a német recepcióban illetve a magyarországi hatásban. Számunkra azonban jelenleg már az is eléggé beszédes, ahogy részben éppen az ilyen német szövegeknek a magyar fordításaiban kiforrálódik egy „protokonzervatív” nyelvi eszköztár, s ebben a felvilágosodás bizonyos irányai jelentős szerepet kapnak.

Hiszen ne feledjük, a fordító láthatóan maga sem ellenséges azzal szemben, amit felvilágosodásnak nevez. Mint mondja, bár egyesek szerint a forradalom a felvilágosodás embereinek hibája, Sz. P. S. úgy véli, csupán annyi igaz ebből, hogy a forradalmat „már sokkal annak ki-ütése előtt, meg-jövendölték azt a’ megvilágosodott, és filosofáló Emberek; a’ kik látták, hogy Frantzia Ország egy olly beteg Test, mellynek hatalmas ér-vágásra van szüksége”, azt azonban határozottan tagadja, hogy ami történt, egybevágna azzal, amit ők Franciaországnak javasoltak. Ellenkezőleg, „azt nem gondolták, hogy olly meggondolatlan és irgalmatlan Orvosok kezeik közé fogna esni; a’ kik először-is a’ Fejét vágván le a’ Státus beteg Testének, hogy a’ többé soha ne fájjon; azután tüzzel vassal kergetik ki belőle a’ meg-rögzött nyavalyákat”.²¹ Nemigen lehet tehát Sz. P. S.-ben mondjuk Szaicz Leóhoz hasonló, elvi alapon felvilágosodásellenes politikai szereplőt

²¹ Sz. P. S.: *I. m.*, Előszó (oldalszámozás nélkül).

keresni. Kritikája a francia forradalomról és azonosulása a filozófusokat és a „luxust”, „pompát”, „módit” hibáztató röpirat gondolatmenetével megfér nála a felvilágosodás elismerésével.

A kérdés csak az: mit érthetett ő és számos kortársa felvilágosodáson? Hogy e kérdésre válaszolni tudjunk, érdemes továbblépni a következő szöveghez.

2.

Döme fordítása, a *Világ nagyjai! Veszedelem!*, amely néha *Világ nagyjai! Féljete!* címen található meg a szakirodalomban, meglehetősen ismert lehetett a maga idejében; Kazinczy is olvasta, nem csekély keserűséggel véve tudomásul Döme azonosulását a benne foglaltakkal. Egyébként is kifogásolta, hogy Döme az idejét és tehetségét a katolikus hit védelméről szóló Bossuet-szöveg fordítására pazarolta, de különösen felháborodott a *Világ nagyjain*. Mint írta, igaz, meglehetősen későn, 1794 márciusában: „Olvastam egy más munkát is; sőt bírom azt. Világ nagyjai, veszedelem! Zendítő munka; kivált midőn klaszikus magyarsággal írja Dömém! Csudáltalak, de bosszonkodtam rád. Ha jó szívedet nem ismerném, azt, mit ott mondasz, szofizmának mondtam volna; így legalább a legnyilvánvalóbb paralogizmusnak kiáltom. A religiót félted. Nem azt félted, barátom! A papi rend tekénete hanyatlása rettentett el, nem a religió esete; ez most tisztább, minekutána Pozsony és Pest szemináriumokat állított kebelében, mint annak előtte volt, míg a religiót a tudatlanság őrzötte. Ah, Dömém, ha látnád, mint vérzik szívem, midőn azt kell szemlélnem, hogy te is azok közé állasz fegyvereddel, akiktől én iszonyodom!”²²

A protestáns, szabadkőműves és jakobinus Kazinczy nem véletlenül emeli ki a vallás problémáját, rámutatva arra, hogy amit a katolikus Döme a vallás védelmének lát, az számára csupán a klérus hatalmának védelmezését jelenti. Ez a motívum, a vallás védelme, láttuk, a másik röpiratban is kulcsszerepet játszott, mint általában a kor vitáiban. A szöveg láthatóan számos érvében maga is illeszkedik ahhoz a „burke-iánus” forradalomkritikához, amelyet rekonstruálhattunk a másik szövegben, nem csupán a vallás védelmezésével, de abban is, hogy a filozófus „megvilágosítókat” azzal vádolja, keresztényellenes nézeteikkel aláásták a társadalmat, mi több, egyenesen összeesküvést vél felfedezni a régi rend ellenében. De abban is hasonlít a két érvelés, hogy Döme röpirata is a forradalmat előkészítő események fokozatosságát hangsúlyozza, mondván: „ez a’ sülyyedés nem egyszerre történt” (81), s abban is, hogy hangsúlyozza, a köznépet megtévesztették. Vagy, ahogy a röpirat fogalmaz, „A’ sokaság nem gondolkodik”, s a filozófusokat azzal vádolja, hogy a maguk uralkodását készítették elő, platóni eszméket követve (65), amiben további szintén párhuzamokat ismerhetünk fel, hiszen Sz. P. S. is azzal utasítja el a francia forradalomhoz hasonló magyarországi átalakulást, hogy ennyi áldo-

²² Kazinczy Ferenc Döme Károlynak, 1794. március 18. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése* (KazLev), II., kiad. Váczy János, MTA, Budapest, 1891, 439. levél.

zat akkor sem érné meg, ha annak eredményeként az ország „mindjárt Plátó Respublikájává-is” változna át.

A katolikus Döme saját álláspontja azonban, amely a fordítói előszóban olvasható, egy ponton feltűnően eltér a protestáns háttérű Sz. P. S.-étől. Mégpedig abban, hogy míg mindketten elutasítják a francia filozófusok eszméit, Döme nem tesz különbséget a felvilágosodás programja és a filozófusok összeesküvése között. S bár hosszasan mentegeti saját álláspontját, hogy az korántsem jelenti azt, hogy ne szeretné a hazai viszonyok javítását, mégis leszögezi: „De olyan meg-világosodástól, a' minőről itt van a' szó, olyantól, a' minő most Frantzia-Országot ragyogtatja, Isten őrizzen téged, édes Hazám! – Jobb úgy néked kedvező eged alatt a bő-kezű Természetnek gazdag ajándéki, és szép szabadságodnak édes birtoka mellett hajdani setétségedben virágozni, mint az ilyen pusztító meg-világosodás által, boldogsággal együtt örökös éjtszakába temetkezni.” (6–7)

3.

Persze Döme gondolatmenetét nem kellene rögtön a felvilágosodás teljes elutasítása-ként értenünk, hiszen úgy tűnik, konkrétan csak egyik formáját kritizálja, legalábbis ha csak innen idézzük szövegrészt, s nem korábról, ahol így kezdi fejtegetéseit: „Én is óhajtom Ewalddal (ha bár helybe nem hagyom is mindenét) hogy a' pór-nép is, mind keresztényi, mind polgári kötelességeit gyökeresen tudja; hogy minden dolgához okkal nyúljon; hogy szelídebb, emberebb legyen; hogy a' föld-mivelésben elé-menjen, 's szántóföldjeiről több gyümölcsöt szedjen, hogy ne irtózzon minden új, de magában jó, helyes, és hasznot-hajtó találmánytól, 's a' t. – De...” Vagyis valójában azzal a Johann Ludwig Ewalddal vitatkozik, akinek a (valószínűleg) Bárány Péter által magyarra fordított szövegével foglalkozunk a továbbiakban, s akinek mérsékelt nézetei kiváltották a jeles történész, Ballagi Géza elismerését, mondván, hogy „A ki Ewaldnak [...] értekezését lefordította magyarra, bizonyval a legnagyobb szolgálatot tette a felvilágosodás ügyének”.²³ Innen nézve pedig Döme érvei inkább tűnnek a felvilágosodás egészének – bizonyos határok közé szorított – kritikájaként. Egyfelől Döme megengedi, hogy bizonyos népnevelésre szükség van, de ebben is csak részben ért egyet Ewalddal, másfelől azt mondja, ha a felvilágosodás oda vezet, ahova a franciáknál, inkább el kell utasítani az olyan felvilágosodást.

Sz. P. S. és az általa lefordított röpirat viszont meglehetősen jól értelmezhető a köznépre fókuszáló ewaldi program kontextusában: jól kifejezi ezt már az is, hogy míg a Döme fordította szöveg a „világ nagyjaihoz” fordul, s mint láttuk, a sokaságról a legrosszabb véleménnyel van, s maga Döme is, csupán a „pór-nép kötelességeit” emlegeti, Sz. P. S. viszont már azt kezeli politikai programként, hogy a „köznépet” tájékoztassa a forradalom igazi természetéről. Mi több, amikor szabadságról beszél, külön hang-

²³ BALLAGI: *I. m.*, 624.

súlyozza a nem nemesek egyenlőségét is a törvény uralma alatt, mondván: „Vallyon a’ Parasztnak, a’ Koldúsnak, a’ Mester Embernek a’ Tudósnak, nem egyenlő Jussa van e’, Jóságának, állapotja, hivatala hasznainak Privilegiumainak tsendes és meg-háborítás nélkül való bírására?” (28) S mint láttuk, fontosnak tartja azt is hangsúlyozni, hogy mindenkinek lehetősége van a felemelkedésre tehetsége szerint.

A mi szempontunkból az az igazán érdekes ebben, hogy Ewald szövege – ezért is nevezheti Ballagi a „konzervatív irány képviselőjének” Ewaldot – nem egyszerűen a fennálló társadalmi viszonyok védelmezése, hanem a felvilágosodás antropológiai programjában rejlő dilemmára adott válaszkísérlet. E dilemma pedig így szól: egyfelől nyilvánvaló, hogy az emberi megismerőképeség tökéletlen, s a különféle tehetségek egyenlőtlenül vannak elosztva az egyes emberek között, továbbá hogy nem mindenféle tudástípusra van szüksége egyaránt minden embernek, így a felvilágosodás programjának vannak bizonyos korlátai („a’ meg-világosodás magában nem ad tehetséget, a’ dolgok megismerésére, hanem csak el-hárítja azon akadályokat, mellyek miatt azokat eddig nem láthatták” [14]²⁴). Másfelől nem lehet elméleti határt húzni az ember tökéletesedése elé: „Ugyan-is lehetetlen bizonyos határt szabni abban, meddig terjedjen, és hol álljon-meg egy embernek, vagy egész nemzetnek meg-világosodása. Az ilyen meg-határozás ellenkezni látszik az embernek természetével, kinek tulajdona az, hogy elméleti tehetségeinek tökéletesítése zabolán ne tartassék.” (15)²⁵

Az Ewald-féle felvilágosodás programjának egyik kiindulópontja tehát a természetben előforduló sokféleség, amely Sz. P. S. röpiratfordításában is központi jelentőséget játszott az egyenlőség helyes értelmezésében, míg a másik oldal az az ezzel ellentétes wolffi koncepció, hogy az emberi nem tökéletesedésének nincs elvi határa. Erre válaszként fogalmazza meg saját álláspontját, amely szerint a köznép felvilágosodásának igazodnia kell a köznép speciális igényeihez azon az alapon, hogy kevés kivételtől eltekintve a köznép nem kiemelkedő, hanem átlagos képességűekből áll. Ahogy írja (Bárány átültetésében): „Hamis, és ártalmas minden felette igen ki-terjedett meg-világosodás egy szóval, mind az, valami csak a’ köznépet tudákossá, (sciolus) ’s ezer-mesterré teszi.” (19)²⁶ Az általa kritizált „tudákosság” nem más ugyanis, mint annak a fajta elméleti jellegű gondolkodásmódnak a torzult változata, amely a tudósokra, filozófusokra jellemző, s amelynek nincs a mindennapi életben, egy átlagos képességű ember számára haszna, annál több veszélye.

Az Sz. P. S. által fordított röpirat egyéb helyeken is jól értelmezhető az ewaldi kontextusban: Ewald maga is protestáns nézőpontból nézi a felvilágosodás problémáját, amikor azt mondja ki Bárány szerint, hogy „Általában vévén a’ dolgot, tagadhatatlan

²⁴ Az eredetiben: „Und nun sieht man leicht: Aufklärung an sich giebt kein Vermögen, Dinge zu erkennen; sie hebt nur die Hindernisse, warum sie bisher erkannt worden waren.” Johann Ludwig EWALD: *Über Volksaufklärung, ihre Gränzen und Vortheile. Den menschlichsten Fürsten gewidmet*, Unger, Berlin, 1790, 13.

²⁵ „Zwar lässt sich wohl an sich keine Gränzliche ziehen, wo die Aufklärung eines Menschen oder eines Staats aufhören müsste. Das scheint der Natur des Menschen ganz zuwider zu senn, dem eine unbeschränzte Geistesbildung eigentümlich ist.” *Uo.*, 14.

²⁶ „Falsch und schädlich ist jede allzu ausgebehnte Aufklärung; alle, was das Volk zu Vielwisserei bringt.” *Uo.*, 17.

es, hogy nagyobb a' megvilágosodás a' Protestáns mint a' Katholikus tartományokban, 's hogy szorgalmasabb, 's boldogabb a' nép a' Protestáns tartományokban" (73–74).²⁷ S általában véve is hasonló értékeket részesít előnyben, így a köznép felvilágosodásában kitüntetett szerepet juttat az isten és ember közötti viszonyok, a teremtés céljainak, az emberi és polgári kötelességek és a különféle „foglatosságok” helyesebb ismeretének. S ugyanúgy erős kritikával illeti a „tsinosságot”, amit élesen szembeállít a felvilágosodással: „Nem tulajdoníttatik az itt egy ifiúnak is hibául, ha a' leg nevezetesebb Tüdősokról, 's azoknak írásiról egy szót se tud-is [...] De az Oberon tántzot nem tudni, a' leg-újabb módikról költött írásokat nem olvasni, s' azokból a' pipereségnek minden nemeit nem tartani, az már nagy iszonyúság.” (30–32)²⁸ Ez utóbbi érv struktúrája segíthet egyébként jobban megérteni a tolcsvai burke-iánus által fordított röpirat luxuskritika implicit maradó felvilágosodáspárti előfeltevéseit is.

Ha jobban belegondolunk, nincs semmi különös Ewald érveiben sem. Konceptiójának jó néhány eleme ismerős lehet például a felvilágosult abszolutista politika programjából is (mint a társadalmi rétegek igényeihez illesztett, specializált oktatási formák gondolata), a mi szempontunkból ebből mégis az az igazán érdekes, hogy a radikális társadalomátalakító programokkal szembeni bizalmatlanság társulhatott a törvények garantálta szabadság és egyenlőség, a valláson alapuló társadalmi intézmények és erkölcsök felvilágosult apológiájával, amelynek az Sz. P. S.-féle fordításban és Ewaldnál is jól felismerhető egy vallásos, mégpedig protestáns színezetű, felvilágosult filozófiai beszéd-módot képviselő változata. Ez a változat a természetben fellelhető sokféleségből és az emberi megismerőképeség korlátozottságából vezette le a társadalomban létező, s ezért természetesnek tekintett különbségeket, ami nemigen keverhető össze a Döme által fordított szöveg megvetésével a nem gondolkodó „sokaság” iránt.

4.

Lehetett persze másféleképpen is érvelni a politikai rend védelmében. Például úgy, mint Döme is tette, illetve előszavában Sz. P. S. is, s a „szép szabadságra” és a köznép „ősi boldogságára” mint régi jó állapotra hivatkozni. Mi több, létezett egyéb, a törvényes szabadságot a politika rend fennálló formáival összeegyeztetni képes változata is a felvilágosodás diskurzusainak. Erre példaként pedig annak a Decsy Sámuelnek az egyik írását hozhatjuk, akit a historiográfia úgy emleget, mint az 1790-es évek elejének nagy korszaka utáni óvatosabb és érdektelenebb újságírók egyikét.

²⁷ „Unstreitig ist im Ganzen genommen mehr Aufklärung in protestantischen, als in katholischen Ländern, und unstreitig ist mehr Industrie und mehr Volksglück in protestantischen Ländern”. *Uo.*, 43.

²⁸ „Einem Jüngling ist sehr wohl erlaubt, Lessing und Rochow, Klopstock und Bürger und Basedow nicht zu kennen [...] Eber den Oberontanz nicht zu kennen; nicht zu wissen, was esprit de plumes, brodure en plâtitudes, tête de negre oder sang de boef ist; das neueste Modenjournal nicht gelesen zu haben: das ist schrecklich!” *Uo.*, 23. Ha igaz, hogy a katolikus Bárány Péter fordította a szöveget, ez némiképp pikáns ízt ad ennek a ténynek.

Decsy az 1794-re szóló *Magyar almanakjának* 18–35.§-aiban áttekinti az európai politika legfontosabb elveit, mégpedig mind diakron, mind szinkron összefüggésben, s fejtegetéseit azzal kezdi, hogy leszögezi: „A’ régi Európai nemzeteknél a’ szabadság volt a’ polgári állapotnak lelke” (59). Mégpedig, mint mondja, nem csupán az antikvitásban volt ez így, hanem a középkor óta is mindig. S bár végbement azóta történeti fejlődés, a szabadság mindig is része volt az európai politikai rendnek. Az „uralkodásnak formái” között éles határvonalat húz a minden uralmi formára, még a „tisztá monarchiára” is jellemzően „fundamentomos törvényre” épülő változatok és a „despotikai igazgatásnak formája” között, mely utóbbi „mind a’ józan okossággal, és az emberiség jussaival, mind az evangéliumi tudománnyal ellenkezik” (60–61), s korában főleg a törököknél figyelhető meg. Vagyis, vonhatjuk le a következtetést, a „monarchicus”, a „monarchico-aristocraticus” vagy épp a „monarchico-aristocratico-democraticus” uralmi formákat egyaránt áthatja a „szabadság”, és mind a „fundamentomos törvény” alapján állnak Európában.

Decsynek ez a gondolatmenete, amely az antik, arisztotelianus-polübioszi eredetű, de a koraújkorban mindig is népszerű kormányforma-elméletet megújító felvilágosult diskurzusok közhelyeiből építkezik, számot vet még olyan, a felvilágosodás diskurzusaiból származó kérdésekkel is, mint a hadseregek és a kereskedelem fejlődése, a külpolitika felértékelődése. Európát pedig, némi fáziskéséssel talán, olyasféle konföderációként írja le, amelyet mindjobban összefűznek a kereskedelem szálai. Számunkra ez a konstrukció azért lehet annyira érdekes, mert az európai alkotmányokat a sajátos európai történelmi fejlődés részeként írja le, és az európai civilizáció specifikumát a szabadsághoz és a kereszténységből eredő tudományokhoz való különleges viszonytal jellemzi, s ezáltal a szabadságot sok, különféle politikai renddel összeegyeztethetőnek tekinti.

Ez a fajta diskurzus persze a maga egészében korántsem jellemző a többi szövegre. Bármekkora szerepet is tulajdonít Decsy a többi szerzőhöz hasonlóan a vallásnak, s bármennyire is kiolvasható belőle az Sz. P. S.-nél és Ewaldnál is megtalálható protestáns elkötelezettség, például amikor azt mondja, hogy a „protestáns tartományokban mindenütt igen szépen gyakoroltatnak a’ tudományok” (65). A különbségek árulkodó jele, hogy az uralmi formák toposzát mennyire másként használja például a Döme által fordított szöveg, ahol a „köz-uralkodás (Democratia)” olyan forma, amely egyenesen vezet az egyeduralomhoz (68), vagyis nála már csak az állhatatlan, nem gondolkodó sokaság miatt is egyszerűen az alkotmányok ciklikus változásának, az *anakylosis*nak az elmélete működik. Míg Sz. P. S. a népnek a „régii boldogságot” ajánlja, amelyben nem számít: „jobb e’ Király alatt élni, vagy Respublikába?” Gondolatmenetem szempontjából azonban az ilyen részleteknek aligha van jelentősége, a lényeg ugyanis az, hogy a Kókay által mindinkább konzervatív irányba fordulóként jellemzett Decsy munkásságában egy olyan felvilágosult politikaelméleti diskurzus nyomaira bukkanunk, amely a maga előfeltevéseiből következően éppúgy a politikai rend (magyar esetben a *monarchico-aristocraticus* uralmi forma) stabilitását alapozza meg, mint a Volksaufklärung ewaldi programja vagy Döme és az általa fordított német szöveg felvilágosodásellenes érvrendszere.

Zárásként

Ezzel végül visszajutottunk a fennálló politikai rend igazolására alkalmas „proto-konzervatív” diskurzus problémájához. Ahhoz, hogy a tolcsvai burke-iánusok, Szathmári Paksi és Szemere Albert, valamint Döme Károly és a vélhetően (a Döme-fordítás előszavából láthatóan saját magyar recepcióval rendelkező) Ewaldot megmagyarító Bárány csakúgy, mint Decsy az 1790-es évek első felében egy olyan diskurzustörténeti mozgásnak a részesei, amelyben ha nem is nagy hatású elméletalkotókként, de mint elkötelezett, őszinte és intellektuálisan korántsem lebecsülendő képviselőként voltak jelen, s amely hosszú évtizedekre meghatározta a hazai politikai kultúrát.

Még messze van, hogy elmondhassuk, a helyükön, értékük szerint tudjuk kezelni ezeket az embereket, de abban biztos vagyok, hogy az 1790-es évek után kétségkívül komorabbá, ridegebbé, sőt paranoidabbá váló hazai közéletben tevékenykedőkre nem igazak Ballagi Géza máig kísértő szavai: „Az a néhány száz röpirat, mely ettől az időtől 1825-ig megjelent, teljességgel nem tükrözi vissza a politikai közszellemet; hanem e helyett megláthatni bennök, mint a tükörben, egyesek szervilizmusát, a hatalom árnyékában félénken meghúzódó apró emberek sívár lelkét és kedélyét. Ez pedig nem oly látvány, mi megérdemelné az említett iratok összegyűjtésével járó fáradságot.”²⁹ Én úgy vélem, egészen más látvány tárulna elénk, ha e munkát végre elvégeznénk. A saját világot megérteni akaró, gondolkodó, de természetesen nagyon is esendő emberek látványa. S ez végül, igenis, megérné a fáradságot.

²⁹ BALLAGI: *I. m.*, 809–810.